

Anna Omulecka

WPLYW CZYNNIKÓW ZEWNĘTRZNYCH I WEWNĘTRZNYCH
NA PROCES PRZYSWAJANIA JĘZYKA POLSKIEGO JAKO OBCEGO

Celem niniejszego artykułu jest próba ukazania pewnych zależności, które w istotny sposób oddziałują na psychikę uczącego się cudzoziemca i kształtują jego pragmatyczny stosunek do nauki w pierwszym roku pobytu w Polsce. Nowe warunki życia i nauki działają na cudzoziemców przez cały okres studiów w Polsce i wpływają na kształtowanie się nowych reakcji, zachowań i sprawności intelektualnych.

Poznawany język polski ma duży wpływ na zmianę postawy uczącego się - nie tylko rozszerza jego wiedzę językową, lecz pogłębia także całą osobowość¹. Wyuczenie się drugiego języka wytwarza nowy, osobny układ nerwowy, który pozwala na wykonywanie operacji intelektualnych w drugim języku, w nowej rzeczywistości. Aktywizuje się też cała psychika uczącego się². W filozoficznym i językoznawczym podejściu do języka zwraca się coraz częściej uwagę na zależności zachodzące między procesami poznawania języka a kształtowania się nowej świadomości³.

Proces przyswajania drugiego języka przebiega, jak się wydaje, w trzech równoległych kierunkach:

- 1) zdobywania sprawności językowych i sprawdzania ich w chęci komunikowania się;
- 2) doskonalenia intelektu;
- 3) rozszerzania doświadczeń na cały obszar poczynañ.

¹ B. L. W h o r f, Język, myśl, rzeczywistość, Warszawa 1981, s. 123.

² B. J a n k o w s k i, Nauka języka obcego - spojrzenie psychologa, Warszawa 1978, s. 128.

³ E. S a p i r, Kultura, język, osobowość, Warszawa 1978, s. 56.

Te trzy działania sfery umysłowej są uzależnione od procesów psychicznych zachodzących u osoby uczącej się i od różnorodnych bodźców zewnętrznych⁴. Tak więc możemy mówić, że istnieją zewnętrzne i wewnętrzne czynniki, które kształtują postawę studenta-cudzoziemca w procesie przyswajania języka polskiego jako obcego.

W pracy tej wykorzystalam swoje wieloletnie obserwacje i doświadczenia nauczyciela języka polskiego w Studium Języka Polskiego dla Cudzoziemców UŁ, wywiady z lekarzem psychiatrą zajmującym się od lat zdrowiem psychicznym naszych studentów, a także ankiety wypełnione przez studentów z różnych grup narodowościowych oraz wypowiedzi nauczycieli przedmiotów kierunkowych.

Nauczyciel może najłatwiej wyróżnić te czynniki, których działanie jest widoczne z zewnątrz. Są to: wiek studenta, wiadomości merytoryczne z poszczególnych przedmiotów, przynależność do określonego obszaru kulturowego, stan zdrowia, znajomość drugiego języka.

Opiekun grupy studenckiej (a w Studium jest to nauczyciel-polonista) może otrzymać informacje o każdym studencie z nadesłanych dokumentów (nie zawsze jest ich pełny serwis). Studenci rozpoczynają naukę w Studium w różnym wieku. Najwięcej trudności sprawiają słuchacze w wieku dojrzałym (są i tacy, którzy przekroczyli 30 lat), ponieważ przerwa w treningu uczenia się powoduje często obniżenie sprawności intelektualnej. Można zauważyć, że nagromadzone u nich doświadczenie, dystans do wielu spraw, stereotypizacja nawyków i przyzwyczajzeń rzutuje niekorzystnie na ich aktywność psychiczną. Powrót do pracy w klasie, w systemie lekcyjnym, wymagania nauczyciela, czasami młodszego od studenta, prowadzą często do zniechęcenia i załamania.

Z nadesłanych świadectw studentów na podstawie wystawionych ocen albo punktacji możemy zorientować się, czy kandydat na studia posiada w dobrym stopniu opanowany materiał nauczania z zakresu szkoły średniej, a z innych dokumentów - dowiedzieć się m. in. o stanie zdrowia i znajomości języka pośredniego. Informacje te stanowią ważny sygnał dla nauczyciela, wskazując bo-

⁴ A. L e o n t i e w, Psychologiczeskije woprosy obuczennija inostrancew russkomu jazyku, Moskwa 1972, rec.: L. Rozwadowska, "Glottodidactica" 1977, vol. 9, s. 188-190.

wiem na to, czy proces przyswajania języka polskiego w Studium będzie dla cudzoziemca łatwiejszy czy trudniejszy.

W psycholingwistyce zwraca się uwagę, że opanowanie drugiego języka jest przekroczeniem bariery, po której nauka każdego następnego stanowi już proces łatwy i szybki⁵. Student, który przeszedł trud wyuczenia się jednego języka obcego, rozumie lepiej związki i struktury gramatyczne nowego języka oraz zna strategię uczenia się. Poza tym znajomość drugiego języka (są to najczęściej angielski, francuski, hiszpański) pomaga studentowi w nawiązywaniu potrzebnych kontaktów z kolegami w grupie i z nauczycielami.

Przynależność studenta do określonego obszaru geograficznego i kulturowego sprawia, że nie zawsze możemy należycie odczytać postępowanie studenta. Nowa dziedzina nauki - proksemika - zwróciła uwagę na istnienie odmienności w zachowaniu człowieka w różnych przestrzeniach czasu i miejsca, w różnych społecznościach i w różnych krajach⁶. Żeby zrozumieć reakcję studenta, który jest dla nas przedstawicielem jakiejś grupy etniczno-kulturowej, musimy znać tę społeczność, ukształtowaną przez określone warunki geopolityczne, religię, kulturę, tradycję itd. Student wychowany w innym kręgu kulturowym może nie rozumieć pewnych zjawisk zachodzących w nowej dla niego rzeczywistości w Polsce albo może inaczej je interpretować. Wśród młodych ludzi przybyłych z innych krajów obserwuje się następującą prawidłowość, jeżeli byli oni poddawani surowym zasadom bądź religijnym dogmatom, to ich tolerancja wobec zasad obowiązujących w nowym kraju (tj. w Polsce), w nowej rzeczywistości jest mała. Dokonanie zmian we własnym systemie wiedzy, jak się wydaje, staje się dla takiego studenta procesem długim i trudnym, a im głębsza i obszerniejsza jest jego wiedza ogólna, tym łatwiej przyswaja sobie napływające wiadomości i przyjmuje sądy innych. Kiedy student-cudzoziemiec posiada większy zasób słownictwa w swoim języku, wtedy rodzi się w nim pragnienie rozszerzenia zakresu leksyki w nowo poznanym języku⁷.

⁵ I. K u r c z, Uczenie się i pamięć, [w:] Psychologia, red. T. Tomaszewski. Warszawa 1978, s. 247-308.

⁶ E. H o l l, Ukryty wymiar, Warszawa 1976, s. 289.

⁷ A. Z a j a c z k o w s k i, Obrazy świata-białych, Warszawa 1975, s. 278-293.

Świadomość, że dobre funkcjonowanie organizmu człowieka ma ścisły związek z prawidłowymi operacjami mentalnymi, każe kierować uwagę pedagoga na stan zdrowia studenta rozpoczynającego naukę. Często zdarza się, że u przybyłego do Polski młodego człowieka przy zmianie klimatu i pożywienia występują schorzenia układu pokarmowego lub objawiają się choroby pasożytnicze. A jak wiadomo, reakcje chorego człowieka są wolniejsze, prędzej niż u innych pojawia się u niego stan napięcia nerwowego. Taki słuchacz łatwiej denerwuje się i pracuje wolniej. Na początku pobytu w Polsce student traktuje przeziębienie, katar jak ciężką chorobę, co odbija się na jego stanie psychicznym. Obserwuje się, że student, napotykać na trudności w nauce, zastania się dolegliwościami i chorobą. W ten sposób chce usprawiedliwić siebie przed nauczycielem i samym sobą.

Wymienione wyżej czynniki są dosyć łatwe do uchwycenia i muszą stać się sygnałem dla nauczyciela. Nie można ich zlekceważyć lub nie zauważyć. Nauczyciel musi czuwać nad całym procesem przyswajania języka polskiego przez cudzoziemców i reagować na ww. sytuacje. Gdy obserwuje się u starszego wiekiem studenta napięcia nerwowe, załamanie, należy obrać wobec niego taką taktykę postępowania, by nie doprowadzić do powstania u studenta wstydu i zahamowań. Swoją postawą nauczyciel powinien zachęcić uczącego się do pokonania trudności, wykazać zrozumienie jego problemu. Należałoby też zwrócić uwagę, aby przy organizowaniu grup gromadzić studentów zaawansowanych wiekiem w jednej grupie, co na pewno stworzy korzystniejszą dla niego sytuację psychiczną.

Jeśli z ocen przedstawionych na świadectwie studenta przybyłego do Polski dowiadujemy się o słabym przygotowaniu merytorycznym, musimy uświadomić sobie i studentowi, że proces przyswajania wiedzy przedmiotowej (np. matematyki) w języku polskim będzie trudny i prawdopodobnie nauczyciel będzie musiał poświęcać więcej czasu danemu studentowi. Zły stan zdrowia studenta, będący przedmiotem troski lekarza i pielęgniarki, powinien również zainteresować nauczyciela, gdyż z większą uwagą, ze zrozumieniem należy traktować studenta chorego, tym bardziej, że jest on w Polsce pozbawiony opieki rodziny.

Wypowiedzi studentów potwierdzają fakt, że znacznie łatwiej uczyć się języka polskiego, gdy ma się już opanowany drugi ję-

zyk obcy. Sami oni zauważają, że koledzy uczący się języka polskiego w Polsce jako pierwszego obcego gorzej sobie radzą nie tylko z nauką języka, ale i z nauką innych przedmiotów. Należy w takiej sytuacji zachęcić studentów, by sobie wzajemnie pomagali w nauce. Musimy sobie zdawać sprawę z tego, że niejeden cudzoziemiec nie miał szans w swoim kraju na zdobycie odpowiedniej wiedzy (czy to ze względu na poziom szkoły, czy zakres programu). Dlatego ważnym elementem w procesie nauki będzie takie postępowanie nauczyciela, by wzbudzić u uczącego się ambicję i zapał do nauki. Każdy, nawet niewielki postęp bądź sukces w nauce musi być wtedy zauważony przez nauczyciela.

Najkorzystniejsza interakcja student-nauczyciel zachodzi wtedy, gdy obydwójce wywodzą się z tego samego kręgu kulturowego, kiedy zachodzi podobne rozumienie symboli i kiedy można odwołać się do związków znanych z literatury, sztuki, obyczajów co jednakże w warunkach SJPC Ut w znacznej mierze jest nierealne.

Nauczyciel musi wykazać wiele cierpliwości, zanim student - pochodzący np. z orientального obszaru językowego - przystosuje się do odbierania i artykułowania dźwięków w języku polskim. Uczący jest również zmuszony zaakceptować zachowanie np. Araba, który wchodzi w znacznie bliższy kontakt z osobą komunikującą się i to na kilku płaszczyznach - przestrzennej, wzrokowej i węchowej,

Należy też uwzględnić oddziaływania na studenta-cudzoziemca czynników zewnętrznych, które odbiera on jako konieczne, gdyż najczęściej nie ma wpływu na ich zmianę. Są to: klimat, mieszkanie, pożywienie, zakupy, komunikacja, system organizacji nauki w Studium.

Te nowe, odmienne niż w jego kraju warunki socjalno-bytowe mają duży wpływ na zmianę jego zachowania i tworzenie się sądów o poznawanej rzeczywistości. Wytwarza sobie nowe pojęcia, które chętnie komunikuje, by sprawdzić swoje umiejętności językowe.

Druga grupa czynników, określona w tym artykule jako wewnętrzna, jest związana z procesami psychicznymi zachodzącymi w człowieku podczas nauki języka obcego. Najistotniejszymi wy-

dają się być adaptacja i motywacje⁸, jak również temperament i poziom inteligencji studenta.

Adaptacja przybyłego cudzoziemca-studenta do Polski trwa właściwie przez cały okres nauki w pierwszym roku, ale najtrudniejsza jest w pierwszych tygodniach. Prawie zawsze łączy się ze stresami wywołanymi chwilowym lub długotrwałym niepowodzeniem. Studenci zapytani o trudności w okresie adaptacji wymieniają takie jak:

- niemożność porozumienia się w pierwszym, najwcześniejszym okresie w sprawach najpilniejszych, co wywołuje u nich wrażenie osamotnienia i poczucie mniejszej wartości;

- kłopoty z przystosowaniem się do klimatu, jedzenia, mieszkania, robienia zakupów.

Wymienione przez respondentów trudności w porozumiewaniu się są dla nich czynnikami najistotniejszymi, gdyż odnoszą się do sfery doznań psychicznych. Studenci w swoich wypowiedziach podkreślają, iż zmiana warunków życiowych w Polsce była dla nich trudna tylko na początku. Zapewne, kiedy przyszedł sukces i możliwość swobodnej wymiany myśli, studenci puścili w niepamięć złe i trudne chwile. Mówią też, że sami starali się pokonywać trudności życiowe, potem wymieniają pomoc nauczyciela - swojego opiekuna i na końcu pomoc starszych kolegów. Nauczyciel musi zdawać sobie sprawę, jak ważnym problemem w adaptacji jest zmiana kraju, z nią bowiem łączy się często zerwanie więzi kulturowych, rodzinnych i przyjacielskich. Powinien więc zwrócić uwagę na przejawy zewnętrznych niepokojów i przeciwdziałać frustracjom, zakłóceniom, zagrożeniom i stanom deprywacji. Frustracje powstają wtedy, kiedy nauczyciel stawia wymagania ponad możliwości uczącego się. Należy więc czuwać nad tym, by nie narzucać zbyt dużego tempa w czytaniu i pisanu. Zakłócenia występują wówczas, gdy uczący się np. nie otrzymuje wystarczającej informacji do wykonania zadania. Nie może więc wykonać ćwiczeń, bo ich nie rozumie, nie wie, jakiego rodzaju działania są potrzebne. Należałoby więc przy przekazywaniu poleceń w grupie zwracać uwagę zawsze na najsłab-

⁸ J. R e y k o w s k i, Emocje i motywacje, [w:] Psychologia..., s. 566.

szych. Zagrożenia występują zwłaszcza wtedy, gdy student boi się wydać w oczach grupy czy nauczyciela śmiesznym lub głupszym od innych kolegów w grupie. Stan depriwacji występuje również wtedy, kiedy uczący się, mimo czynionych wysiłków, nie osiąga zamierzonych celów w nauce. W trudnym procesie zdobywania umiejętności językowych motywacja jest siłą napędową poczynań studenta. Motywy uczenia się języka mogą być dla każdego studenta inne i w dużej mierze zależą od uprzednich jego doświadczeń, stanu świadomości, wychowania i od wyników uzyskiwanych na krótkich etapach działania. Z wypowiedzi studentów można wnioskować, że utrzymanie motywacji zależy od czterech zasadniczych warunków:

- 1) dążenia do stałego doskonalenia sprawności posługiwania się nabywanym językiem;
- 2) chęci otrzymania jak największej liczby informacji dla utrzymania dobrych więzi społecznych;
- 3) pragnienia poznania ludzi, kultury i kraju, w którym się uczą.

Motywacja w poszczególnych okresach nauki przybiera różne nasilenia. Zakłócenia i stresy pojawiają się u każdego uczącego się. Stres może być mobilizujący, pobudzający aktywność intelektualno-poznawczą, ale wtedy, gdy trwa krótko. Zaburzenia w utrzymaniu odpowiedniego poziomu motywacji wywołane są, jak się wydaje, dwoma najważniejszymi czynnikami:

- 1) dysproporcją między potrzebami a możliwościami uczącego się;
- 2) negatywnymi ocenami postępów w nauce i małym zainteresowaniem ze strony nauczyciela.

Czynnik drugi jest wyraźniej zauważalny przez studenta. We wszystkich etapach uczenia się student oczekuje informacji o swoich postępach. Zauważenie jego wysiłków, pomoc w poprawie błędów, pochwała osiągnięć przy zdobywaniu różnych sprawności językowych - dają zawsze impuls do dalszych działań i utrzymują potrzebną motywację.

* opinii studentów ocena wystawiana przez nauczycieli jest im potrzebna tylko jako informacja o stanie ich wiedzy merytorycznej i umiejętnościach językowych. Uważają jednak, że wpisywanie ocen do dziennika nie jest konieczne, ponieważ sami utrzymują kontrolę nad sobą. Jednakże kontrola nauczyciela musi odbywać się systematycznie, tym bardziej że student słyszy często

od przygodnych osób komplementujące opinie na temat swojej sprawności językowej.

Jednym z czynników rzutujących na proces przyswajania języka jest też temperament. W psychologii określa się go jako najbardziej stałą cechę charakteru człowieka⁹. Ze względu na stan układu nerwowego wyróżnia się jednostki słabe i silne. Często nowe i trudne warunki, w jakich znalazł się student, przedstawiają nam go jako jednostkę słabą psychicznie. Taki student podatny jest na zmęczenie, uczy się powoli i przeznacza dużą ilość czasu na pracę w klasie i w domu. Drugi typ - o silnym układzie nerwowym - lubi pracować szybko, w hałasie i w nocy, przy głośnej muzyce, wśród gromady kolegów. Nie ma on też zahamowań przy nawiązywaniu kontaktów towarzyskich i komunikowania się, nawet wtedy, kiedy posiada jeszcze niewielkie umiejętności językowe¹⁰.

W początkowym etapie nauki jednostki słabe psychicznie pracują wolniej i osiągają gorsze wyniki niż jednostki wymienione tutaj jako silne. W końcowym jednak etapie nauki ci pierwsi osiągają często lepsze wyniki w nauce języka. Potrafią oni pracować więcej, systematyczniej. Wykonują sami dużą ilość ćwiczeń utrwalających i potrafią podtrzymać motywację uczenia się. Studenci, którzy na początku łatwo osiągają sukces, przywiązują mniejszą wagę do systematyczności, dokładności, osiągają satysfakcję, gdy mogą się komunikować w zakresie zwykłych spraw codziennych. Kiedy jednak muszą poznać głębsze struktury językowe, dłuższe i trudniejsze treści - minimalizują wysiłek poznawczy i pamięciowy, nie robią większych postępów w późniejszym okresie nauki. Zatrzymują się na pewnym zakresie wiedzy językowej, który w ich przekonaniu jest wystarczający.

Jeszcze jednym czynnikiem stanowiącym o prawidłowości przebiegu nauki jest zakres zdolności mentalnych studentów, przez które rozumiemy maksymalne możliwości człowieka w optymalnych warunkach rozwoju¹¹. Trudno nauczycielowi stwierdzić,

⁹ A. J u r k o w s k i, Charakterystyka rozwojowa ucznia, [w:] Podstawy psychologii dla nauczycieli, Warszawa 1979, s. 207-252.

¹⁰ J. S t r e l a u, Osobowość, [w:] Psychologia..., s. 679-762.

¹¹ E. I n g r a m, Psychologia uczenia się, [w:] Roz-

jakie to warunki ukształtowały intelekt studentów i jaki jest prawdziwy poziom jego sprawności mentalnych, wiemy jednak, że uczący się języka obcego musi posiadać pewien zbiór ogólnych uzdolnień i wrażliwość na dźwięk-symbol¹². Nauczyciele-matematycy stwierdzają, że można upatrywać związek zdolności matematycznych u studentów ze zdolnościami percepcji językowej. Łączy się to zapewne z wykształceniem umiejętności w koncentracji, sprawnością analitycznego i syntetycznego myślenia.

Jaka powinna być postawa nauczyciela wobec problemu temperamentu studenta? Ponieważ temperament zalicza się do stałych cech charakteru, a student, rozpoczynający naukę w Studium, jest już jednostką dojrzałą, wpływ pedagoga na kształtowanie tej cechy pozostaje niewielki - należy więc przyjąć raczej postawę akceptującą.

Oczywiście, o kontakt nauczyciela ze studentem zawsze łatwiej wtedy, gdy obydwójce mają podobny typ reakcji i wrażliwości. Uczący się przyjmuje wiedzę łatwiej, staje się bardziej szczery, gdy nauczyciel też jest otwarty, okazuje swoją życzliwość, zainteresowanie postępami i problemami osoby uczącej się. Nie należy też zbyt szybko wydawać opinii o studencie, że brak mu zdolności (szczególnie w pierwszym, trudnym dla studenta okresie). Studenci, zapytani o przyczyny niepowodzeń w nauce, podają je w kolejności: 1) lenistwo; 2) brak żywych kontaktów językowych z Polakami; 3) nieposiadanie określonego programu życiowego; 4) zabawowy tryb życia. Żadna z wypowiedzi nie łączy jednak niepowodzeń z brakami intelektu.

Proces przyswajania języka polskiego przez cudzoziemców w Studium narażać wiele problemów dydaktycznych i wychowawczych. Jednakże uchwycenie jak największej ilości czynników wpływających negatywnie na prawidłowość procesu nauczania może pozwolić na wprowadzenie bardziej skutecznych metod kształcenia cudzoziemców w studiach przygotowawczych.

prawo z językoznawstwa stosowanego, Warszawa 1983, s. 209-278.

¹² Z. Pietrasinski, Zdolności, [w:] Psychologia..., s. 735-762.